

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

VÁRKONYI-NICKEL RÉKA

A RIMAIK SALGÓTARJÁNBAN

A Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. salgótarjáni kolóniájának életmódvizsgálata a két világháború közötti időszakban

A DOKTORI ÉRTEKEZÉS

TÉZISEI

Történelemtudományi Doktori Iskola,

Dr. Erdődy Gábor DSc a Doktori Iskola vezetője

Atelier Európai Historiográfia és Társadalomtörténet Doktori Program

Dr. Habil. Sonkoly Gábor PhD a Program vezetője

A bizottság tagjai és tudományos fokozatuk:

A bizottság elnöke:

Dr. Granasztói György DSc, professor emeritus

Hivatalosan felkért bírálók:

Dr. Bali János PhD, egyetemi adjunktus

Dr. Tóth Eszter Zsófia PhD

A bizottság titkára:

Dr. Takács Ádám PhD egyetemi adjunktus

A bizottság további tagjai:

Dr. Bódy Zsombor PhD, habilitált egyetemi docens

Dr. Czoch Gábor CSc, habilitált egyetemi docens

Dr. Gusztiné Toronyi Judit PhD

Témavezető:

Dr. Klement Judit PhD, egyetemi adjunktus

Budapest, 2014.

I.A kutatás célkitűzései

A salgótarjáni acélgyár története nem azonos a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. történetével. A salgótarjáni acélgyár 1871-ben kezdte meg működését, akkor még a Salgótarjáni Vasművelő Egyesület vasfinomító gyáráként. A Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Részvénytársaság 1881-ben alapult és többek között magába olvasztotta az előbb említett salgótarjáni társaságot is.

Kutatásaimat az 1871-ben üzembe helyezett, 1881-től Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. Salgótarjáni Acélgyára néven működő üzem szocialista átszervezés előtti kolóniájának életmódjára fókuszáltam. Szűkebben véve az 1935-1945-ig tartó időszakot vizsgáltam. Választásom oka az volt, hogy ez az időszak, amelyet a levéltári források mellett a még élő adatközlők emlékezete is őriz. Személyes kötődésem az adott területhez sokban segítette kutatásaimat.

A munkám közben több fontos vizsgálati szempont is felmerült: Milyen feltételek és milyen szabályrendszer szerint éltek a két világháború közötti acélgyári kolónián? Milyen kapcsolatrendszer fűzte össze a munkásokat a gyárral, illetve a munkásokat egymással? Az acélgyári kolónián élők vajon vizsgálhatók-e külön közösségként Salgótarján társadalmában? Az acélgyári kolónián élők életmódja mennyiben volt általános vagy éppen egyedi az általam választott korszak munkáskolóniákról alkotott képének tükrében?

II. Az értekezés felépítés

I. Kontextus

1. A kutatás módszertani, historiográfiai háttere és forrásbázisa
2. A korszak általános jellemzése

II. A gyár, amely uralta az időt és a teret

1. Gyárak völgye: Salgótarján
2. A salgótarjáni acélgyár története a kezdetektől a második világháborúig

III. Az acélgyári kolónia társadalma

1. A kolónia épített környezete
2. Munkás és munkáltató
3. Oktatás
4. Szabadidő, sport- és kulturális élet

IV. A hétköznapi élet keretei

1. A családi élet és a közösségi élet rendje
2. Gyermekvilág a kolónián

V. Eredmények és újabb kérdések

III. A kutatás választott módszerei

A 2008 és 2014 között zajló kutatás első szakaszában kérdőíves adatrögzítést végeztem, tájékozódó interjúkat készítettem és a jelenlegi fizikai környezetet fényképeken rögzítettem. A kutatás második szakaszában a mélyinterjúk következtek, mentális térképeket készítettem interjúalanyaimmal a gyermekkorukra vonatkozólag és a levéltári források felkutatását végeztem a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában és Nógrád Megyei Levéltárában.

A két világháború közötti acélgyári kolónia fotódokumentumait a salgótarjáni Dornyay Béla Múzeum fotótárában kutattam, illetve a salgótarjáni kolónia lakóépületeinek tervrajzait tanulmányoztam a Magyar Nemzeti Levéltár Nógrád Megyei Levéltárában.

Az összetett forrásbázisnak megfelelő megközelítésmódok (levéltári források és mélyinterjúk) szükségessé tették a módszerek összehangolását. Az életmód kutatásánál módszertanilag irányadónak tartottam a történeti antropológia, az oral history és a városantropológia szemléletmódját is.

Munkám ötvözni kívánta a történeti kutatások makró- és mikro történeti szemléletmódját, a történettudomány kritikai forráshasználatát, az adatbázisok kvantitatív és kvalitatív elemzését és a néprajz tudomány módszertanába sorolható

mélyinterjú készítést, amely a múlt vizsgálatának a személyes visszaemlékezéseken keresztül érzékelhető „testközelségét” adja.

Életmódkutatásaim során vizsgáltam a “Rima” kolónia vegyes eredetű társadalmának még fellelhető szokás és néphit beli sokszínűségét is.

IV. Az értekezés főbb megállapításai, eredménye

Az acélgyári kolónia első házait a salgótarjáni acélgyárának felépítésével párhuzamosan, 1865-1871 között építették föl, hogy a toborzások által a településre hívott dolgozó tömegek lakásigényeit kielégítsék.

A város többi részéhez viszonyítva kiemelkedő életszínvonalon, a kolónia környezetét jelentő palóc falvak parasztházaihoz mérten jobb minőségű, komfortosabb házakban laktak, a kolónia saját szabályrendszere szerint éltek, amely szabályrendszert a gyár vezetősége hozta létre.

A Salgótarján többi részétől való térbeli elkülönülést szolgálták a kolónia határain felállított sorompók, amelyeken csak külön engedéllyel hajthatott át lovaskocsi, vagy autó. A szabályozások kiterjedtek az élet majdnem minden területére. Szabályozva volt a lakások használata, azok alakítási, felújítási, javítási módja, az udvarok rendben tartása, a közterek használata. A kolónián a köztisztaságra és a rendre egy külön tisztviselő, az úgynevezett lakmester figyelt.

A munkások összetett kapcsolat fűzte a gyárhoz. Részből, mint munkás és munkáltató, részből mint bérlő és háztulajdonos álltak szerződéses viszonyban egymással. A második generációtól kezdve a csoport önazonosságát jelentősen meghatározta a város más gyáraiban dolgozó munkásaihoz képest a jobb fizetésük, és a polgári életmódjuk. A munkások egymást ugyanazon csoport tagjainak tekintették, önmagukat „Rimaiak” névvel illették. Az csoportidentitásuk alappillérei a helyhez, a gyárhoz és egymáshoz kötődő összetartozás tudat voltak.

A kolónián a hierarchikus rend közel azonos fontossággal bírt, mint egy falusi

közösségben. Ez a kolónia térszerkezetében mégsem jelentett éles határokat.

Az acélgyári kolónia társadalmára nézve vegyes képet mutatott, tehát nem épültek külön tisztviselő sorok vagy utcák. Területileg nem különültek el egymástól olyan élesen a tisztviselők és a munkások, mint ugyanazon vállalat ózdi kolóniáján.

A temető vizsgálatakor kiderült, hogy bár az acélgyári dolgozók sírjai leginkább a IV. parcellában találhatóak, nem alakultak ki külön tisztviselő és munkás sorok.

A Salgótarjánba betelepült lakosság nagyobbik része katolikus vallású volt, a kisebbik része tartozott csupán a másik három történelmi egyházhoz. Az evangélikus templom, az acélgyári kolónia tőszomszédságában, a Kuczor-domb tetején 1882-ben épült. A zsinagóga a város túloldalán 1902-ben készült el, a református gyülekezet pedig 1929-ben emelt templomot a város Újtelepi részén. Az 1397-ben alapított katolikus plébániatemplom a 20. század elején már túl kicsinek bizonyult. Az acélgyári főút elején emelt Szent Ferenc-rendi templom felszentelésére 1936. május 17-én került sor.

A Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. az salgótarjáni munkásainak ugyanúgy, mint az ózdi és borsodnádasi dolgozóinak, a telepen belül munkásjóléti intézményeket tartott fenn. A munkásoknak lehetőségük nyílt a beteg- és balesetbiztosításra, nyugdíjintézeti tagságra. A vállalat által fenntartott üdülők, kórházak, árvaház és nyugdíjas telep állt az alkalmazottak rendelkezésére.

A munkások a lakásokban egészen nyugdíjazásukig, vagyis munkaképességük megszűnéséig lakhattak, majd el kellett hagyniuk azt. A fizetésük mellé természetbeni juttatásokat is kaptak, úgymint az ingyen villanyáram, ingyen tüzelő, olcsó élelmiszer és ruhavásárlási lehetőség a gyári Élelmezési boltokban (magazin).

Amikor első alkalommal kapott valaki a gyártól lakást, akkor nagy valószínűség szerint az Ózdi úton, Járdánházi úton vagy a Bikási úton kezdte az életét, később a gyár megbecsülése jeleként költöztette át a Salgó útra, Acélgyári útra vagy a Liptay-sorra. A salgótarjáni gyár kamatmentes kölcsönrel szorgalmazta a magántulajdonú házak építését a Ferenc-telepen és a Jónásch-telepen. A lakások nagysága, komfortfokozata, tulajdonjoga és távolsága a gyártól jellemezte lakója szakmai elismertségét, beosztását és persze azt, hogy mióta állt a gyár szolgálatában.

A lakásokban kevert képet mutatott a szobák berendezése: néhol vett át paraszti elemeket, de túlnyomó részt polgári lakásbelsőt takart. A családfő halála esetén az

özvegynek egyetlen helyiségből álló lakást bocsátottak a rendelkezésére.

Ahogy a kulturális intézmények, ugyanúgy a sport megszervezése is a gyár vezetőségének kezdeményezésére indult el a 19. száza végén, de a munkások igényével összhangban valósult meg. A salgótarjáni kolónián is felépült az Olvasó, vagy más néven Munkás Kaszinó és a Tiszti Kaszinó. Utóbbiból nőttek ki a sportegyesületek. Az Olvasó tartotta fenn a könyvtárat, zenekart, dalárdát és a műkedvelők színjátszó csoportját is.

A Dolinka kialakítására az első világháború után került sor. A fenyvessel és akácossal betelepített pihenő park és játszótér gondozását a gyári kertészet látta el.

A Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. országos szinten és Salgótarján településen belül is jelentősen hozzájárult az elemi oktatás intézményi kiépítéséhez. Már a 19. században is működött az acélgyári telepen elemi iskola, de az 1929-ben felépített új, modern berendezésekkel ellátott elemi iskolát a tanfelügyelők országos szinten példaértékűnek minősítették.

Gyermekkorral kapcsolatos kutatásaimat a paraszti gyermekvilág kutatásának módszertanával végeztem, első sorban a munkába nevelődés folyamatára, az adatközlők gyermekkorának mentális térképére és a különböző gyermekjátékok összegyűjtésére összpontosítottam. A legtöbb munkát látásból és gyakorlatból sajátította el a gyermek, így zökkenőmentesen, észrevétlenül nőtt bele a felnőttek műveltségébe. A két nem munkaköre a nevelődés során fokozatosan elkülönült.

A néprajz tudomány által használt típusrendszer szerint a kolóniai gyerekek játékkészletéből az I. mondókák, IV. énekes-táncos, V. mozgásos és testedző, VI. értelemfejlesztő típusba sorolható játékokat sikerült gyűjtenem. Vizsgáltam az acélgyári cserkész és levante egyesületet.

A fiúk 12-14 évesen dolgozni kezdtek az acélgyárban, általában a szegcsomagoló részlegén. A munka megkezdése jelentős változásokat hozott a kamaszok életébe, kiemelte őket a gyerekkorból és egyre inkább a felnőttek világa felé orientálta őket. A munkába állás és a továbbtanulás függvényében a gyerekek közötti hierarchikus viszony megváltozott és ez külsőségekben is egyértelműen megnyilvánult.

A salgótarjáni acélgyári kolónia önmagát „Rimaiaknak” aposztrofáló lakossága közös identitástudattal bíró, jól meghatározható lokális közösséget alkottak. A nemzetiségre és vallásra nézve is vegyes származású, több nyelvű, eltérő hagyományi

környezetből származó családokat egyedül a gyárhoz tartozás tudata rendezte egy csoportba. Életmódjukat térben és időben is meghatározta a gyár. A kolónia térbeli korlátait a sorompók jelentették, időbeli korlátait pedig az életritmusukat meghatározó műszakváltást jelző gyári gőzkürt.

V. A szerző publikációi a témában

- ❖ Nickel Réka: Az acélgyári kolónia életmódja a kezdetektől a második világháborúig. In: Dr. Szirácsik Éva (szerk.): A város előtt. Salgótarján területe az 1922. évi várossá nyilvánítás előtt. Nógrád Megyei Múzeumi Szervezet, Salgótarján, 2012. 157-166.
- ❖ Nickel Réka: A „Rimai” identitás kialakulása/kialakítása a salgótarjáni acélgyári kolónián, Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve XXXV. 2012. 57-80.